

Dieren ter vermaak

Dierenliefde of dierenleed?

Onderzoeksverslag door Sietske Zwart

11-10-2019

Samenvatting

In dit onderzoek is gestreefd om antwoord te krijgen op de vraag: Hoe gaan kinderen om met het welzijn van dieren die mensen moeten vermaken? Om dit enigszins af te kaderen zijn er twee deelvragen onderzocht. De eerste vraag luidt: Houden mensen rekening met dierenwelzijn als ze worden vermaakt door dieren? De tweede vraag gaat over wat kinderen leren over dieren en van wie kinderen dit leren.

Methodes die zijn gebruikt om tot antwoorden te komen zijn onder andere boeken. Zo is het boek *Handboek dierenwelzijn, feiten boven tafel* (2017) van Nancy de Heer bestudeerd. Op internet zijn verschillende artikelen, platformen en onderzoeksrapporten doorgenomen. Ook zijn er verschillende interviews gehouden en een enquête is ingevuld door 141 kinderen. Deze enquête is met de kinderen nabesproken.

Als eerste is onderzocht hoe mensen omgaan met dieren die mensen moeten vermaken. Bijvoorbeeld dierentuindieren en huisdieren. Er is duidelijk geworden dat voor het vermaak van de mens er erg veel dierenleed is ontstaan. Vaak houden mensen niet rekening met behoeftes van dieren. Dit gebeurt vaak onbewust. Kinderen leren zo dus ook weinig over hoe dieren het vinden om mensen te vermaken.

Om te weten hoe kinderen over dieren denken en of ze rekening houden met het welzijn van dieren is hier onderzoek naar verricht. Zo is duidelijk geworden dat kinderen erg veel van dieren houden. Dierentuinen, dolfinariums, circussen of andere plekken waar dieren zorgen voor entertainment zijn erg populair. Veel kinderen gaan hier zo graag naartoe, omdat ze het erg leuk vinden om wilde dieren in het echt te zien en om te kijken naar trucjes die dieren kunnen. Deze kinderen denken ook vaak dat dieren het hier erg naar hun zin hebben. Maar weinig kinderen gaan hier niet graag naartoe vanwege het leed bij dieren.

Het hangt erg van de opvoeding van een kind af hoe hij of zij met het welzijn van dieren omgaat. Veel kinderen leren namelijk thuis hoe ze met dieren om moeten gaan. Op school leren kinderen hier niet veel over.

Door contact op te nemen met basisscholen is duidelijk geworden dat bij veel scholen kinderen niet te horen krijgen dat de behoeftes van dieren anders zijn dan kinderen vaak denken. Dieren met een hoge aaibaarheidsfactor krijgen veel aandacht. Een reëel beeld krijgen kinderen zo niet van dieren. Scholen geven vaak geen lessen over dierenwelzijn.

Een aantal organisaties hebben speciale lespakketten ontwikkeld om kinderen meer te leren over hoe zij beter met dieren om kunnen gaan. Het is voor organisaties echter wel lastig om scholen zover te krijgen dat ze deze lespakketten gaan gebruiken. Vaak hebben scholen hier niet heel veel tijd voor.

De grootste reden dat kinderen vaak niet stil staan bij het lijden van dieren heeft dus niks met hun interesses of belevingswereld te maken. Dit heeft vooral te maken met hoe volwassenen en de overheid hiermee omgaan. Kinderen zijn vaak veel intelligenter dan volwassenen denken. Kinderen zijn degenen die in de toekomst de regels kunnen aanpassen. Als zij voldoende leren over hun medeverantwoordelijkheid voor het welzijn van dieren, kan de wereld van dieren veranderen.

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
1. Inleiding	4
1.1 <i>Probleemstelling</i>	4
1.2 <i>Methode</i>	5
1.3 <i>Leeswijzer</i>	5
2. Theoretisch kader	6
2.1 <i>Conclusie</i>	6
3. Dierenleed door vermaak van mensen	8
3.1 <i>Vissen en afval in de zee</i>	8
3.2 <i>Jacht voor sport</i>	9
3.3 <i>Dierentuinen</i>	9
3.4 <i>Insecten</i>	10
3.5 <i>Dieren die toeristen vermaken</i>	11
3.6 <i>Huisdieren</i>	12
3.7 <i>Conclusie</i>	12
4. Kinderen en dierenwelzijn	13
4.1 <i>Hoe kinderen denken over de behoeftes van dieren</i>	13
4.2 <i>Conclusie</i>	14
5. <i>Wat kinderen leren over dieren</i>	16
5.1 <i>Lessen in het basisonderwijs over dieren</i>	16
5.2 <i>De invloed van volwassenen, organisaties en de maatschappij</i>	17
5.3 <i>Belevingswereld en interesses van kinderen</i>	18
5.4 <i>Conclusie</i>	19
6. Conclusie	20
6.1 <i>Discussie</i>	20
6.2 <i>Aanbeveling</i>	21
7. Nawoord	21
8. Bronnenlijst	22

Voorwoord

Zelf vind ik het erg belangrijk dat mensen niet alleen maar in hun eigen wereld leven, maar ook kijken naar andere zaken die om hen heen gebeuren. Naar mijn mening vergeten mensen dit te vaak. De maatschappij is vooral gericht op presteren en geld verdienen. Het milieu, de natuur en de dieren die hierin leven zijn hier vaak de dupe van.

Het vorige semester heb ik een project opgezet waarmee ik mensen heb laten zien wat voor gevolgen een aantal veel voorkomende menselijke acties voor het milieu en de natuur hebben. Voor mijn afstuderen wil ik mij meer richten op dieren en dan vooral dieren die mensen moeten vermaken.

Doordat volwassenen niet altijd stil staan bij de levensbehoeftes en wensen van dieren, leren zij hun kinderen hier ook niet altijd veel over. Ik vraag mij af hoe kinderen omgaan met het welzijn van dieren. In hoeverre kinderen hier zelf bij stil staan en hoe het leven van dieren verbetert wordt als kinderen hier wat meer over weten.

1. Inleiding

Volgens het Nederlands Jeugdinstituut (2019) zijn kinderen in het algemeen in een vrij korte tijd steeds mondiger geworden. Steeds meer mag en is normaal. Ook hebben veel kinderen nu meer ruimte dan vroeger om te zeggen wat ze willen. Hierdoor leren zij echter minder over het respecteren van anderen; leeftijdsgenoten, ouderen, maar ook dieren.

Dierenbescherming (2019) stelt op hun online platform dat dieren door kinderen vaak als een vermaakobject worden gezien in plaats van een levend wezen met eigen behoeftes. Dit gebeurt echter niet alleen bij kinderen, maar ook bij volwassenen. 'Dieren houden' en 'van dieren houden' wordt vaak als synoniem gezien. Het Magazine Dier (DIER 1, 2018) stelt dat kinderen op een jonge leeftijd al leren dat het houden van dieren voor vermaak normaal is. Ze worden meegenomen naar een dierentuin of gaan vissen. In kinderprogramma's, films en boeken hebben dieren vaak een hoge amusementswaarde dat afwijkt van de werkelijkheid. Het beeld dat kinderen van dieren opbouwen kleurt vaak op een neerbuigende manier en is niet altijd reëel.

Veel kinderen houden van dieren, maar hebben niet geleerd dat dieren vaak andere behoeftes hebben dan mensen, stelt Partij voor de dieren (2017). Hier wordt vaak niet aan gedacht, omdat bijvoorbeeld het houden van (huis)dieren in hokken of knuffelen met dieren als iets normaals wordt gezien. House of Animals (2019) stelt dat veel dierenleed door kinderen voorkomen had kunnen worden met basiskennis over het dier.

Tegenwoordig zien steeds meer mensen in dat dieren meer dan alleen maar voor het vermaak van mensen zijn en dat zij meer respect verdienen, stelt World Animal Protection op hun online platform (2019). Zo mogen er in Nederland geen wilde dieren meer in circussen worden gehouden en krijgen dieren in dierentuinen steeds grotere verblijven. Dierenrechtenorganisaties komen hier voor op en hier wordt ook steeds vaker gehoor aan gegeven, stelt Izendoorn van World Animal Protection tijdens een telefoongesprek. Voor de dieren gaat het dus steeds meer de goede kant op. Dit proces gaat echter niet erg snel. Veel volwassenen houden zich hier niet echt mee bezig. Ook in de opvoeding van kinderen en in de lessen die kinderen krijgen op school wordt hier nog steeds niet erg veel aandacht aan besteed.

1.1 Probleemstelling

De meerderheid van alle kinderen in Nederland gaat naar dierentuinen en dolfinaria's, hebben een konijn in een hokje of vissen in hun vrije tijd. Kinderen leren in hun opvoeding vaak niet wat voor gevolgen hun acties hebben voor dieren en de natuur. Hierdoor beseffen zij niet altijd dat dieren andere behoeftes hebben dan mensen. Dit kan zorgen voor ellende bij dieren.

Ook leren kinderen zo minder over het respecteren van anderen, mens en dier, terwijl dat toch wel een belangrijk onderdeel is van de opvoeding. Dit leidt tot de volgende hoofdvraag in het onderzoek: Hoe gaan kinderen om met het welzijn van dieren die mensen moeten vermaken?

Om het enigszins af te kaderen stel ik twee deelvragen. De eerste deelvraag luidt: Houden mensen rekening met dierenwelzijn als ze worden vermaakt door dieren? De tweede deelvraag is als volgt: Wat leren kinderen over hoe zij het beste met dieren om kunnen gaan en van wie leren zij dit? Met behulp van deze vragen hoop ik erachter te komen waarom er nog zo veel onbewust dierenleed is.

1.2 Methode

Er gaat deskresearch verricht worden. Het boek *Handboek dierenwelzijn* (2017) van Nancy de Heer wordt doorgenomen. Dit boek gaat over het welzijn van dieren. Op internet gaan verschillende artikelen, platformen, en onderzoeksrapporten bestudeerd worden. Deze worden onder andere meegenomen in het theoretisch kader.

Er gaat contact worden gelegd met verschillende experts. Zo gaat er een interview plaatsvinden met Nancy de Heer (oprichter van een dierenrechtenorganisatie) en gaan er vragen gesteld worden aan de directeur van een basisschool. Ook wordt er contact gezocht met kinderen. Aan hen gaat een enquête uitgedeeld worden. Een reden waarom er voor een enquête is gekozen, is dat hier veel vaker toestemming voor wordt gegeven dan voor een persoonlijk gesprek met kinderen. Omdat er van veel verschillende kinderen informatie verzameld moet worden is dit een erg effectieve methode.

1.3 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 bestaat uit het theoretisch kader. Hierin wordt duidelijk wat er onder dierenwelzijn wordt verstaan. Ook komt aan bod wat de regering zoal aan het welzijn van dieren doet.

Om meer te weten te komen over hoe mensen omgaan met dieren die mensen vermaken gaan we in hoofdstuk 3 hiernaar kijken. Een aantal onderwerpen worden toegelicht zoals jacht voor sport en huisdieren. Hiervoor zijn een aantal artikelen, websites en het boek *Handboek dierenwelzijn, feiten boven tafel* (2017) van Nancy de Heer geraadpleegd.

We gaan in hoofdstuk 4 kijken hoe kinderen omgaan met dieren en of ze rekening houden met het welzijn van dieren. Ook wanneer kinderen door dieren worden vermaakt. Om antwoorden te krijgen op deze vragen gaan we de uitkomsten van een interview en enquêtes bespreken.

Als laatste kijken we naar wat kinderen leren betreffende de omgang met dieren en van wie zij dit leren. Dit komt naar voren in hoofdstuk 5. Ook gaan we in dit hoofdstuk kijken naar de interesses en de belevingswereld van kinderen.

2. Theoretisch kader

Om te begrijpen hoe kinderen omgaan met het welzijn van dieren is het belangrijk om eerst beter te weten wat onder dierenwelzijn wordt verstaan.

Dierenwelzijnsweb (2019), heeft een online platform waarmee aandacht voor dierenwelzijn wordt gevraagd. Zij verdelen dierenwelzijn onder in vier normen. In onderstaande opsomming wordt dit duidelijk.

- welzijn is in harmonie met de omgeving leven
- welzijnsstatus hangt af van de moeite om zich aan te passen aan de omgeving
- welzijn hangt samen met de voorspelbaarheid en beheersbaarheid van de omgeving
- welzijn hangt samen met de mentale emotionele status van dieren, zoals plezier, pijn, gevoel, stress, angst frustratie

De Britse Farm Animal Welfare Council, raad van de Britse regering, heeft voorwaarden vastgesteld waaronder dieren gehouden moeten worden (1993). Deze vijf voorwaarden, ook wel vijf vrijheden genoemd, gelden nog steeds stelt Inger van der Laan (2018) (dierenwelzijn adviseur) in haar vakblad *Hoe meet je dierenwelzijn*. Hieronder worden de vijf vrijheden duidelijk gemaakt in een opsomming.

- dieren moeten genoeg eten en drinken krijgen waar zij ook zelf toegang tot hebben
- de leefomgeving van dieren moet geschikt zijn voor de diersoort
- dieren zijn vrij van pijn, verwondingen en ziekte
- door menselijk handelen mogen dieren geen angst en stress ervaren.
- dieren moeten vrij zijn om normaal gedrag te vertonen, voldoende ruimte hebben, goede voorzieningen en gezelschap van soortgenoten.

Kinderen leren bijna alles van volwassenen. Daarom is het goed om te begrijpen hoe volwassenen kijken naar dierenwelzijn en -mishandeling.

De Europese Unie heeft verschillende wetten en normen opgesteld om het welzijn van dieren zo hoog mogelijk te houden, stelt Nancy de Heer in haar boek *Handboek dierenwelzijn, feiten boven tafel* (2017). Een goede wet en strenge regels betreft dierenmishandeling bestaan echter niet. Bij dieren die mishandeld worden kan er bijvoorbeeld pas ingegrepen worden als het uiterlijk van het dier erg is aangetast. Deze regel geldt echter niet bij landbouwdieren. Bij deze groep dieren zijn de regels op een bepaalde manier opgesteld zodat ze makkelijk omzeild kunnen worden. Landbouwdieren hebben tegenwoordig dezelfde rechten als materiaal en meubilair. Iedereen is meegezogen in de grote blindheid van economisch belang, terwijl bijna niemand het door heeft. De overproductie van vlees gaat alleen maar om het verdienen van veel geld. Nancy de Heer toont dit in haar boek (2017) aan. De Heer stelt dat wanneer het economisch belang in gevaar wordt gebracht de wetgevingen betreffende dierenwelzijn niet meer worden aangehouden.

Uit onderzoek (2014) van TNS Nipo (Nederlands opinie-onderzoeksbureau) blijkt dat Nederlanders verwaarlozing de ergste vorm van dierenmishandeling vinden. Dieren die in de vee-industrie worden mishandeld staan bijna helemaal onderaan.

Wanneer een dier, buiten landbouwdieren om, wel wordt mishandeld maar dit niet direct zichtbaar is kan er echter ook niks worden gedaan stelt Nancy de Heer (2017). Als iemand onbewust een (huis)dier mishandeld bijvoorbeeld. Omdat het baasje niet voldoende af weet van het dier of gewoonweg niet stil staat bij de gevolgen, kan er niks gedaan worden voor het dier. Veel dierenleed ontstaat doordat mensen niet bewust zijn van de wensen van hun dieren.

In het boek *Handboek dierenwelzijn, feiten boven tafel* (2017) is te lezen dat Nederland in 2012 op nummer zes stond van landen waar het meeste dierenleed voorkomt. Dit komt onder andere door de grote vee-industrie en dieren die worden gefokt voor dierproeven. Echter komt dit ook door het dierenleed wat voorkomt in dierenparken en kinderboerderijen. In 2010 stond ons land nog op nummer vier in deze lijst. Het dierenwelzijn in Nederland wordt dus wel steeds beter.

Zo worden in 2021 alle legbatterijen verboden en in 2024 mogen er geen pelsdierhouderijen meer bestaan. Verblijven in dierentuinen worden steeds groter en in circussen mogen geen wilde dieren meer leven stelt Nancy de Heer (2017).

Veel mensen hebben wel een mening over dieren of dierenwelzijn stelt Piet Hellemans, dierenarts en presentator bij een aantal tv-programma's over dieren, (2019) op zijn website. Vaak is dit op een gevoel gebaseerd. Een hond die onrecht wordt gedaan wordt vaak zieliger gevonden dan een koe waarmee hetzelfde gebeurt. Veel mensen zijn tegen dierproeven stelt Hellemans (2019), maar mensen willen aan de andere kant wel medicijnen gebruiken die veilig zijn.

Ook hebben veel mensen andere ideeën over emoties en pijn bij dieren. Zelfs wetenschappers spreken elkaar hierin tegen stelt Bert Stoop in het artikel *Te dom om te voelen? Het raadselachtige gevoelsleven van dieren* (2017). Hieruit kan echter geconcludeerd worden dat de meeste en recentste onderzoeken aantonen dat dieren zeker gevoelens hebben en pijn ervaren. Veel mensen kijken hier echter nog steeds erg anders tegenaan. Er zijn goed geïnformeerde voorstanders, maar ook tegenstanders. Echter zijn er ook veel volwassenen die vroeger (onbewust) op het verkeerde been zijn gezet door kinderprogramma's en volwassenen die zich vast houden aan tradities. Een groot deel van de bevolking is zich niet bewust van de gevolgen van hun eigen acties stelt Didi Izendoorn van World Animal Protection tijdens een telefoongesprek (2019). Veel mensen hebben het druk met hun eigen zaken en zien niet wat het gedrag van mensen voor dieren betekent.

Volgens Piet Hellemans kunnen mensen alleen een mening vormen over dierenwelzijn wanneer zij hier meer verdieping in hebben gezocht en zich meer bewust zijn van wat dieren echt nodig hebben. Alleen dan kunnen zij de juiste informatie doorgeven aan hun kinderen. Helaas gebeurt dit niet veel stelt House of Animals (2019). Op hun website is te lezen dat veel dierenleed door kinderen voorkomen kan worden als kinderen meer basiskennis hebben over dieren en zich meer in hen inleven.

2.1 Conclusie

Er is duidelijk geworden dat er bepaalde normen hangen aan dierenwelzijn. Ook zijn er regels betreft het welzijn van dieren, opgesteld door de Europese Unie. Een goede wet en strenge regels bestaan echter niet. Bij dieren die mishandeld worden kan er bijvoorbeeld pas ingegrepen worden als het uiterlijk van het dier erg is aangetast. Deze regel geldt echter niet bij landbouwdieren.

Nederland stond in 2012 nog op de zesde plaats van landen waar het meeste dierenleed voorkomt. Dit komt onder andere door de grote vee-industrie en dieren die worden gefokt voor dierproeven. Echter komt dit ook door het dierenleed wat voorkomt in dierenparken en kinderboerderijen.

Veel mensen hebben wel een mening over dieren of dierenwelzijn. Vaak verschillen de meningen hier over erg. Veel mensen hebben het druk met hun eigen zaken en zien niet wat het gedrag van mensen voor dieren betekent. Veel dierenleed door kinderen had voorkomen kunnen worden als kinderen meer basiskennis zouden hebben over dieren en zich meer in hen zouden inleven.

3. Dierenleed door vermaak van mensen

Om meer te weten te komen over hoe mensen, volwassenen en kinderen, in het algemeen omgaan met dieren gaan we kijken naar dieren die mensen vermaken. Een aantal onderwerpen worden toegelicht zoals dierentuinen en huisdieren.

Een aantal artikelen, onderzoeken en een boek zijn hiervoor geraadpleegd. Zo worden een aantal zaken besproken die in het boek *Handboek dierenwelzijn* (2017) van Nancy de Heer voorkomen en het artikel *Waar blijven de kriebelbeestjes* (2019) van de Dierenbescherming wordt belicht.

3.1 Vissen en afval in de zee

Vissen wordt gezien als een sport of hobby stelt dierenrechtenorganisatie “Een dier een vriend” (2018) op hun website. Vroeger was het noodzakelijk om zo aan eten te komen, maar nu wordt vaak de vis weer teruggewooid in het water. De vissen worden zo blootgesteld aan stress, pijn en ze kunnen niet ademen. Daarnaast is de kans groot dat de vissen die terug zijn gewooid in het water alsnog dood gaan. Aan infecties of verwondingen bijvoorbeeld. Overleven ze het wel dan blijven ze last houden van stress en angst, want vissen hebben een langetermijngeheugen. Veel mensen denken dat vissen geen gevoelens en pijn kennen, maar dat blijkt echter niet waar te zijn stelt *Een dier een vriend* (2018).

Voor kinderen kan vissen leerzaam zijn. Zo kunnen ze zaken leren over vissoorten en de natuur. Met de manier waarop ze dit leren zijn niet alle mensen het eens. Er zijn namelijk ook vele nadelen aan verbonden. Uiteraard voor de vissen, maar ook voor kinderen. Onder andere door hobby vissen leren kinderen dat het normaal is om niet stil te staan bij de gevoelens en wensen van dieren stelt een medewerker van dierenrechtenorganisatie World Animal Protection tijdens een telefoongesprek (2019). Ook krijgen kinderen vaak niet mee wat de gevolgen van hun acties zijn. Bijvoorbeeld dat er regelmatig dode watervogels worden gevonden die vishaakjes hebben ingeslikt concludeert *Een dier een vriend* (2018) in het artikel *Dieren in het Wild: Hengelen*.

Naast hobby- of sportvissen wordt er veel gevist voor consumptie. Deze vissen komen, net als in de vee-industrie bijvoorbeeld, niet zachtzinnig aan hun einde. Wereld Natuur Fonds stelt in het artikel *Bijvangst* (2019) op hun website dat in de netten van vissersboten ook vaak schildpadden, zeehonden en dolfinnen verstrikt raken. Deze dieren raken gewond of gaan tijdens de vangst al dood. Dagelijks vinden zo'n 1000 walvissen, dolfinnen en bruinvissen de dood in netten en ander vistuig wat als afval in de zee ligt stelt Wereld Natuur Fonds (2019).

Naast afval afkomstig uit de visserij ligt er nog veel meer afval in de zee. Jaarlijks komt er ongeveer 8 miljoen ton plastic in zee en eindigt als plastic soep. Dit plastic verteert niet, maar het valt uit elkaar in steeds kleinere stukjes. Dit wordt steeds giftiger stelt het Wereld Natuur Fonds (2019) op de pagina Plastic: waarom we NU moeten handelen. Ook komen er steeds meer microplastics in zee stelt de Plastic Soup Foundation, organisatie tegen plastic in zee, in meerdere artikelen op hun website (2019). Wanneer mensen douchen of kleding wassen bijvoorbeeld. Veel mensen zijn hier echter niet van op de hoogte. Zeedieren krijgen zo veel plastic binnen. Zo worden ze vergiftigd of ze stikken in een plastic voorwerp. Dieren bovenaan de voedselketen, zoals ijsberen, haaien en orka's, krijgen heel veel gif binnen, omdat hun prooidieren dus giftig plastic eten stelt Wereld Natuur Fonds (2019). De gigantische hoeveelheid plastic in zee heeft een enorme invloed op de gezondheid van zeedieren en daarmee ook op het hele ecosysteem. De vissen die mensen eten bevatten dus ook erg veel gif concludeert Wereld Natuur Fonds (2019).

3.2 Jacht voor sport

In Nederland wordt nog volop gejaagd stelt Partij voor de Dieren in het artikel *Jacht* op hun website (2019). Er is echter een verschil tussen jagen op dieren door bijvoorbeeld overlast of gevaar en jagen voor vermaak. Op dit laatste richten we ons daarom nu.

Jagen op dieren voor vermaak begon tijdens de spelen in het Colosseum in Rome. Tegenwoordig worden er nog steeds dieren gefokt voor de jacht stelt Animal Rights op de pagina *Ban de jacht* (2019) van hun website. In Afrika gebeurt dit bijvoorbeeld. Zeldzame dieren worden gefokt voor rijke Amerikanen en Europeanen om neer te schieten. Ook worden er tours aangeboden op verschillende websites en in folders. Hier kun je reizen boeken om samen met gidsen de wildernis in te gaan en dieren te vermoorden. Voor de jagers wordt dit gezien als triomf.

Ook in Nederland worden er nog steeds dieren met dit doel vermoord stelt Partij voor de Dieren (2019). Ze worden opgezet en opgehangen aan een muur als trofee.

3.3 Dierentuinen

Dierentuinen zijn erg geliefd bij kinderen, maar ook bij volwassenen is de dierentuin populair. Er wordt niet beseft dat de dieren zelf niet altijd zo blij zijn met hun situatie. In het artikel *Wat is het nut van dierentuinen?* (2019) van NPO focus schrijft Mira Zeehandelaar dat aan verschillende kenmerken en aan het gedrag van dierentuindieren is op te merken dat zij ongelukkig zijn. Hier wordt eigenlijk niks tegen gedaan in dierentuinen.

Vroeger waren dierentuinen puur ter vermaak. De dieren werden opgesloten in kleine ruimtes en werden vaak niet goed behandeld stelt Zeehandelaar (2019). Dit begon al in het oude Egypte en ging verder bij de Grieken en Romeinen. Na de oudheid ontstonden er in Europa privé dierencollecties van rijke en machtige aristocraten en koningen. Zij hielden deze dieren voor status en vermaak. In *Wat is het nut van dierentuinen?* (2019) wordt duidelijk dat in de loop van de achttiende eeuw dit de eerste openlijke dierentuinen in Europa werden.

De meeste dierentuinen zijn tegenwoordig niet alleen meer voor vermaak bedoeld. Fokprogramma's, educatie en onderzoeken horen er nu ook bij. De dieren krijgen ook steeds meer ruimte en de omgeving ziet er meer uit als hoe hun echte leefomgeving in het wild zou zijn. Veel dieren zijn echter nog steeds erg ongelukkig en door (besmettelijke) ziektes komen ook veel dieren om stelt Mira Zeehandelaar (2019). In Denemarken is een jonge giraf voor het publiek vermoord en aan de leeuwen gevoerd. De reden hiervoor was overpopulatie in de dierentuin. Een orka heeft door stress een verzorger onder water geduwd waardoor de verzorger is verdronken. Zo zijn er nog veel meer voorbeelden waarin het dierenleed naar boven komt stelt Zeehandelaar (2019). Ook ervaren dierentuindieren leed wat veroorzaakt wordt door de bezoekers. Zo zijn er bijvoorbeeld flamingo's doodgetrapt door kinderen en kangoeroes gestenigd door bezoekers die probeerden de kangoeroes in beweging te krijgen zodat ze de dieren beter konden bekijken stelt Karen Soeters (2019) op haar website Animals Today. Minder extreme voorbeelden die vaker voorkomen zijn de stress en angsten die dieren ervaren door alle drukte om hen heen.

Mira Zeehandelaar stelt daarom de volgende vraag in het artikel *Wat is het nut van dierentuinen?* (2019): moeten er nog wel dierentuinen zijn? Dierentuinen zelf vinden vaak van wel. Zij zien een belangrijke educatieve rol en bijdrage aan wetenschappelijk onderzoek en natuurbehoud. Karen Soeters (2019), oprichter van Animals Today, stelt in een artikel op haar website dat mensen een cruciale rol spelen in het beschermen van dieren. Gezien de grote snelheid waarmee diersoorten uitsterven en alle gevaren waar ze mee geconfronteerd worden is dat een grote uitdaging voor dierentuinen.

Volgens Mira Zeehandelaar (2019) zijn er ook dierentuinen die dat anders zien. In verschillende landen bestaan er geen dierentuinen meer, maar zijn de dieren uitgezet in het wild. Dierentuinen profileren zich vaak nog veel als een attractie of een dagje uit stelt Karen Soeters (2019). In de ideale dierentuin worden alleen dieren gehouden waarvan het leven in het wild onder druk staat of waar het te gevaarlijk voor dieren wordt stelt Zeehandelaar in het artikel *Wat is het nut van dierentuinen?* (2019). Dat betekent dat populaire dieren, zoals de olifant en de zeeleeuw, vervangen worden door dieren die het moeilijk hebben in het wild. Dat een dierentuin dus eigenlijk een opvangcentrum wordt. Een bezoek wordt minder vrijblijvend en educatie en in actie komen worden belangrijker.

Nancy de Heer van de dierenrechtenorganisatie Stem voor Dieren stelt in haar boek *Handboek dierenwelzijn* (2017) het volgende over dierentuinen. Kinderen kunnen met een 3D-bril evenveel, zoal niet meer, van dieren leren. Door deze bril zouden ze bijvoorbeeld virtueel kunnen rondlopen in een natuurlijke leefomgeving van dieren en zo meer over bepaalde dieren leren.

3.4 Insecten

Hoogleraar ecologie Hans de Kroon stelt in het artikel *Reden tot zorg: dramatische afname aantal insecten* (2017) van de Volkskrant dat het aantal insecten in de laatste dertig jaar met 75% is gedaald. Steeds meer vlinders, libellen, bijen en andere insecten verdwijnen. Dit komt door alle afvalstoffen en ook het gif wat op en in de grond terecht komt stelt de Dierenbescherming in het artikel *Waar blijven de kriebelbeestjes?* (2019). Denk hierbij aan boeren en telers die gif spuiten over hun gewassen, maar ook burgers die rondom hun huis met bestrijdende middelen spuiten. Veel insecten sterven hierdoor te vroeg en de insecten die het wel overleven dragen ziektes met zich mee, wat niet goed is voor de voortplanting.

Insecten zijn essentieel in het ecosysteem stelt Dierenbescherming (2019). Ze verwerken organisch materiaal en zorgen voor een vruchtbare bodem. Ze ruimen dode dieren op, maar zijn ook onmisbaar als voedsel voor veel andere dieren. Insecten zorgen ervoor dat planten, bloemen en bomen groeien. Zonder insecten zou er geen fruit, honing, koffie, brood en chocolade zijn. Driekwart van de gewassen die wereldwijd worden geteeld, profiteren van bestuiving van bijen. Als dit stopt zijn de gevolgen rampzalig. Veel vogelsoorten, kikkers en hagedissen zullen uitsterven, doordat hun voedsel verdwijnt en giftig wordt. Daarnaast wordt de grond onvruchtbaar. De wereld wordt zo een composthoop die slecht rot en waarin ziekteverwekkende bacteriën groeien.

Wanneer iemand zijn tuin besproeit heeft hij vaak niet door dat dit zulke grote gevolgen met zich meebrengt concludeert de dierenbescherming (2019). Veel mensen zijn niet bewust bezig met de gevolgen van hun gedragingen voor de natuur. Kinderen krijgen dit daarom ook niet altijd mee.

Femke van den Berg van stichting Groene Pedagogiek stelt het volgende in het online boek *Leren van dieren* (2017). Kinderen hebben niet vaak oog voor het welzijn van insecten. Dit komt omdat ze hier bijna niks over leren. Kinderen worden wel aangemoedigd om kleine diertjes te zoeken. Lieveheersbeestjes, salamanders of rupsen bijvoorbeeld. Echter worden de insecten die zijn gevonden vervolgens vaak aan hun lot overgelaten. Kinderen leren zo niet hoe nuttig de insecten zijn stelt van den Berg (2017). Als kinderen zien dat volwassenen door angst weglopen van bijen en wespen gaan zij dit gedrag kopiëren en krijgen een negatief beeld over deze insecten. Terwijl het erg nuttige en belangrijke dieren zijn voor het hele ecosysteem. Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld spinnen concludeert van den Berg (2017).

3.5 Dieren die toeristen vermaken

Over de hele wereld profiteren organisaties van wrede toeristische attracties met wilde dieren. Olifantenritten, selfies met tijgers of dolfijnenshows. Al deze activiteiten kunnen zorgen voor het levenslange lijden van wilde dieren stelt het artikel *'s Werelds wreedste attracties* (2019) van World Animal Protection (dierenrechtenorganisatie).

Op zeer jonge leeftijd worden tijger- en leeuwenwelpjes gescheiden van hun moeders om gebruikt te worden als fotomateriaal voor toeristen. Ze worden door toeristen aangeraakt en geknuffeld en liggen aan kettingen of worden in kleine kooien gehouden. De toeristen worden aangemoedigd om de dieren te slaan wanneer ze ongewenst gedrag vertonen stelt World Animal Protection (2019). Als leeuwen te groot worden krijgen ze een nieuwe taak. Ze worden aan een lijn gehouden en toeristen kunnen dan een stukje met ze wandelen. De dieren worden erg mishandeld om ze in toom te houden en krijgen niet genoeg te eten.

Om een olifant onderdanig te maken wordt het dier op jonge leeftijd bij de moeder weggehaald. Volgens World Animal Protection (2019) gebeurt dit vaak illegaal in het wild. Ook worden er vaak andere olifanten gedood die proberen het jong te beschermen. De buitgemaakte olifant wordt fysiek en geestelijk mishandeld tijdens een gruwelijk proces. Dit proces kan weken duren. Pas wanneer het dier zich voorgoed heeft onderworpen aan de mens kan de olifant worden getraind voor ritten en andere vormen van menselijk vermaak. Het leed houdt hierna niet op. De dieren worden hun hele leven lang mishandeld met knuppels en olifantenhaken stelt World Animal Protection (2019). Daarnaast zijn ze gescheiden van hun families en krijgen ze nooit de kans natuurlijke sociale relaties op te bouwen. Dit alles is zowel geestelijk als lichamelijk zeer schadelijk. Ook krijgen de olifanten niet genoeg beweegruimte, geen medische zorg, te weinig voedsel en leven ze in een stressvolle omgeving. De rug van een olifant is niet gemaakt om op te zitten. Een olifant ervaart daarom veel pijn en krijgt veel schade aan zijn rug wanneer toeristen op hem zitten. De toeristen zien dit niet in en geloven de verkooppraatjes die ze krijgen voorgeschoteld. Door hun geld wordt dit lijden nog steeds gefinancierd concludeert World Animal Protection (2019).

In schildpaddenfokkerijen worden toeristen aangemoedigd om schildpadden op te pakken en vast te houden. De dieren worden hier erg mishandeld en kunnen niet tegen aanraking van mensen is te lezen in het artikel *'s Werelds wreedste attracties* (2019). Doordat de dieren schrikken laten mensen ze vaak vallen, met fatale gevolgen. Het dier wordt dan een schildpaddenburger voor de toeristen.

Dolfijnenshows in dolfinaria's zorgen voor veel leed. Een dolfijn zwemt normaal ongeveer 60 kilometer per dag. In een basin zitten veel dieren bij elkaar met veel te weinig ruimte stelt World Animal Protection (2019). In veel landen worden de dolfijnen uit het wild gehaald. Veel van deze dolfijnen overleven de vangst en het transport niet. Ook zijn er veel dolfijnen die uit ellende zelfmoord plegen. Dolfijnen halen bewust adem en kunnen dit dus ook bewust stoppen. Dit komt ook voor in het Dolfinarium in Harderwijk.

Zo zijn er nog veel meer soorten dieren die gebruikt worden om toeristen te vermaken. Beren die worden verkleed en op fietsen moeten rijden, apen die moeten dansen of kamelenraces. Dit kan allemaal doorgaan omdat toeristen hier geld voor betalen concludeert World Animal Protection (2019).

3.6 Huisdieren

Femke van den Berg van stichting Groene Pedagogiek stelt in het online boek *Leren van dieren* (2017) dat veel kinderen van nature interesse hebben in dieren. In ditzelfde boek stelt Nienke Endenburg, gezondheidspsycholoog en universitair docent aan de faculteit Diergeneeskunde in Utrecht (2017), het volgende. Kinderen begrijpen de natuurlijke signalen van dieren niet. Erg jonge kinderen zijn zelf namelijk nog niet in staat om het gedrag van een dier te interpreteren. Peuters kunnen trekken aan de staart van een hond of knijpen een parkiet uit nieuwsgierigheid. Als een moeder tegen haar kleuter zegt om een konijn stevig vast te houden, kan het kind het dier bijna fijnknijpen zonder dat het snapt dat het konijn pijn heeft stelt Endenburg (2017). Daarom is het erg belangrijk om het contact tussen jonge kinderen en dieren goed te begeleiden en hen hier voldoende over te leren. Kinderen horen op een jonge leeftijd al te weten hoe ze met dieren om moeten gaan. Ze hebben eigenlijk een gebruiksaanwijzing nodig stelt Endenburg (2017).

Huisdieren kunnen een positieve invloed hebben op kinderen en hun ontwikkeling. Echter moet dit dan wel goed worden begeleid door volwassenen en kinderen moeten goed zijn geïnformeerd over wat de dieren wel en niet nodig hebben. Nienke Endenburg (2017) stelt dat huisdieren zorgen voor een betere sociaal-emotionele ontwikkeling bij kinderen. Ook hebben kinderen die een huisdier hebben vaak meer zelfvertrouwen, taalvaardigheden worden meer ontwikkeld en kinderen tonen meer empathie. Zo kunnen kinderen leren om zich in het huisdier te verplaatsen. In contact met mensen komt deze vaardigheid ook van pas concludeert Endenburg (2017).

Op de website van Partij voor de Dieren (2019) is echter te lezen dat veel huisdieren niet op de juiste manier worden behandeld door hun eigenaren. In het artikel *Voorlichting verzorging gezelschapsdieren* (2019) wordt duidelijk dat het vaak voorkomt dat mensen verkeerd of niet genoeg geïnformeerd zijn over de wensen van hun huisdieren. Nancy de Heer bevestigt dit in *Handboek dierenwelzijn, feiten boven tafel* (2017). Veel huisdieren worden verwaarloosd of er wordt niet goed mee om gegaan. Dit gebeurt meestal onbewust en komt voor bij volwassenen en kinderen concludeert De Heer (2017).

3.7 Conclusie

Er is duidelijk geworden dat voor het vermaak van de mens er dierenleed is ontstaan. Mensen houden niet altijd rekening met de wensen en behoeftes van dieren. Dit gebeurt echter vaak onbewust. Dit kan komen door gewoonte, gebrek aan kennis, maar ook omdat bepaalde zaken door de maatschappij of door tradities als iets vanzelfsprekends worden neergezet.

Kinderen hebben van nature veel interesse in dieren. Ze leren dan ook erg veel nieuwe zaken van dieren. Over het dier zelf bijvoorbeeld, maar ook hebben kinderen die een huisdier hebben vaak meer zelfvertrouwen. Hun taalvaardigheden ontwikkelen zich sneller en kinderen tonen meer empathie.

Kinderen leren echter minder over hoe dieren het vinden om mensen te vermaken. Dit komt omdat veel volwassenen hier niet veel aandacht aan besteden of zelf ook niet bewust zijn van bepaalde soorten dierenleed. Hierdoor komt er geen eind aan dit dierenleed, omdat kinderen precies hetzelfde meekrijgen van volwassenen. Wanneer een kind insecten vangt of naar de dierentuin gaat bijvoorbeeld. Aan het kind wordt vaak niet uitgelegd wat voor gevolgen het menselijke gedrag heeft voor de dieren en de natuur. Er wordt niet altijd stil gestaan bij het welzijn van dieren en hoe belangrijk dieren zijn op de wereld.

4. Kinderen en dierenwelzijn

In het vorige hoofdstuk zijn verschillende zaken belicht waarbij dieren mensen moeten vermaken. Er is duidelijk geworden dat hierdoor veel dierenleed ontstaat.

In dit hoofdstuk gaan we kijken hoe kinderen omgaan met dieren en of ze rekening houden met het welzijn van dieren. Ook wanneer ze door dieren worden vermaakt. Om antwoorden te krijgen op deze vragen gaan we de uitkomsten van enquêtes (met nabespreking), een interview en een gedeelte uit een boek bespreken.

4.1 Hoe kinderen denken over de behoeftes van dieren

ENQUÊTE

Er is een enquête uitgedeeld (september en oktober 2019) aan kinderen van 7 tot 12 jaar. Deze kinderen zijn verdeeld over twee basisscholen. Een reden waarom er voor een enquête is gekozen is, dat hier veel vaker toestemming voor werd gegeven dan voor een persoonlijk gesprek met de kinderen.

Uit de resultaten van deze enquête blijkt dat bijna al deze kinderen van dieren houden. Wanneer kinderen niet van dieren houden is de reden hiervoor vaak angst voor dieren. De meeste van deze kinderen stellen dat ze dieren zo leuk vinden, omdat ze zo lief zijn. Ook vinden kinderen ze schattig en vinden ze het leuk om met dieren te spelen. Een aantal kinderen noemden ook dat dieren hun troosten als ze verdrietig zijn. De kinderen vinden dieren slim, soms spannend en erg speciaal.

De meeste van deze kinderen stellen door middel van de antwoorden uit de enquête dat zij altijd rekening houden met de behoeftes van hun huisdier(en). Het populairste huisdier onder de kinderen is een hond. Hierna zijn katten het populairst en daarna konijnen en vissen als huisdier. Kinderen spelen het liefst met hun huisdier. Ook aaien ze hun huisdier graag en vinden ze het leuk om ze te verzorgen.

Uit de enquête blijkt dat bijna alle ondervraagde kinderen graag naar dierentuinen, dolfinariums, circussen of andere plekken waar dieren zorgen voor entertainment gaan. Het grootste deel gaat hier zo graag naartoe, omdat ze het erg interessant vinden om wilde dieren in het echt te zien en te kijken naar trucjes die dieren kunnen. Ook ontdekken kinderen zo graag nieuwe dieren. Deze kinderen vinden het erg gezellig en heel mooi, omdat ze zo veel van dieren houden. Tevens vinden ze het soms spannend en grappig. Een kwart van deze kinderen stellen dat ze nieuwe dingen leren als ze in een dierentuin zijn. Net iets meer dan de helft van de kinderen stellen dat ze soms nieuwe zaken leren. De rest van de kinderen stellen dat zij niks nieuws leren over dieren in dierentuinen.

Een klein deel van de kinderen die de enquête hebben ingevuld gaat niet naar evenementen of attracties waar dieren mensen vermaken. Zij noemen het dierenmishandeling. Het zijn vooral opgestapelde gebeurtenissen die deze kinderen hebben meegemaakt waardoor ze op een gegeven moment stelden dat hier iets niet klopte.

De meeste kinderen zien dit echter anders. Zij denken dat de dieren erg gelukkig zijn, omdat ze veel aandacht en voedsel krijgen. Zij worden volgens deze kinderen verwend, krijgen nieuwe vrienden, spelen met elkaar, leven daar perfect en hebben het gezellig bij veel mensen en andere dieren. Ook is meerdere keren genoemd dat dieren zich zo veilig voelen.

Volgens een aantal andere kinderen hangt het van het dier af of ze het wel of niet naar hun zin hebben in bijvoorbeeld een dierentuin. Volgens een paar kinderen kunnen een aantal dieren ongelukkig zijn, omdat ze graag een baasje willen hebben.

Uit de resultaten van de enquête blijkt dat er ook een klein aantal kinderen is die stelt dat dieren niet thuis horen in een dierentuin, dolfinarium, kinderboerderij of circus. Zo wordt er gesteld dat dieren in de natuur horen en niet in hokken. Ze moeten hun eigen gang kunnen gaan.

Wat opvalt uit de resultaten van de enquêtes is dat van alle kinderen die wel graag naar evenementen of attracties gaan waar dieren mensen vermaken, bijna een kwart van deze kinderen wel van mening is dat deze dieren erg ongelukkig zijn.

Net iets meer dan de helft van de ondervraagde kinderen vissen graag. Ze vinden dit gezellig, rusten hier van uit en vinden het soms spannend omdat ze niet weten wat ze vangen. Ook doen ze dit graag samen met hun familie. De meerderheid van de kinderen die dit niet graag doet vindt het saai en heeft hier geen geduld voor. Een klein deel vindt het niet goed voor de dieren en de natuur.

Het grootste gedeelte van de kinderen denkt dat het de dieren geen kwaad doet, omdat ze goedkeuring hebben van volwassenen.

Uit de enquête blijkt dat het grootste deel van de kinderen thuis leren hoe zij het beste met dieren om kunnen gaan en wat dieren nodig hebben. Hierna leren deze kinderen het meeste via internet en uit boeken. Op school leren zij niet veel over dit onderwerp.

Eigenlijk alle ondervraagde kinderen willen meer leren over dieren. Ook zijn zij bijna allemaal van mening dat dieren gevoelens hebben.

De vragen uit de enquête zijn niet erg verschillend beantwoord als er een vergelijking wordt gemaakt tussen jongens en meisjes. Het enige wat gesteld kan worden is dat jongens vaker vissen dan meisjes.

De verschillen tussen de leeftijden van kinderen zijn ook niet erg groot. Het enige wat opvalt is dat kinderen van zeven jaar vaker denken dat dieren die mensen moeten vermaken het naar hun zin hebben in vergelijking met de oudere kinderen.

INTERVIEW

Nancy de Heer, schrijfster en oprichter van dierenrechtenorganisatie Stem voor Dieren, is geïnterviewd op 25 september 2019. De Heer stelt dat kinderen en dieren van nature naar elkaar toe trekken. Zij communiceren op een bijzondere manier met elkaar. Honden gaan bijvoorbeeld heel voorzichtig om met kleine kinderen. Er is iets natuurlijks tussen kinderen en dieren. Daarom vinden kinderen dierentuinen en kinderboerderijen ook zo leuk stelt De Heer (2019). Interesse voor dieren is er dus zeker. Kinderen leren echter niet wat de dieren zelf van hun situatie vinden. Vaak zelf niet als ze zelf een huisdier krijgen waar ze (deels) verantwoordelijk voor zijn. Als een ouder, verzorger of leerkracht hier aandacht aan besteedt wordt er volgens De Heer (2019) vanuit het kind zeker gehoor aan gegeven. Kinderen moeten vertrouwd blijven met dieren zodat ze dit ook nog zijn als volwassenen. Dan zouden er een stuk minder dieren alleen maar dienen als vermaak voor mensen. Er zou dan enorm veel dierenleed verdwijnen dat onbewust door mensen wordt veroorzaakt concludeert Nancy de Heer (2019).

Het hangt ook erg van de opvoeding van een kind af hoe hij of zij met het welzijn van dieren omgaat. Ook is gebleken dat in gezinnen waar geweld voorkomt er ook altijd geweld is naar dieren. Andere culturen in Nederland (zoals mensen uit Marokko of Turkije) kijken anders naar (huis)dieren stelt De Heer (2019). Zo zien zij een hond vaak niet als huisdier en zijn veel kinderen bang voor honden.

Kinderen weten heel goed dat wanneer ze een dier pijnigen, dat niet juist is. Opvoeding is hierin van cruciaal belang concludeert De Heer (2019).

4.2 Conclusie

Kinderen houden erg veel van dieren. Ze communiceren op een bijzondere manier met elkaar. Veel van de ondervraagde kinderen hebben een huisdier waar ze zelf ook voor zorgen. Deze kinderen spelen het liefst met hun huisdier. Ook aaien ze hun huisdier graag en vinden ze het leuk om ze te verzorgen.

Dierentuinen, dolfinariums, circussen of andere plekken waar dieren zorgen voor entertainment zijn erg populair. Het grootste deel van de ondervraagde kinderen gaat hier zo graag naartoe,

omdat ze het erg leuk vinden om wilde dieren in het echt te zien en te kijken naar trucjes die dieren kunnen. Ook ontdekken deze kinderen zo graag nieuwe dieren. De kinderen vinden het erg gezellig en heel mooi, omdat ze zo veel van dieren houden. De meeste kinderen denken ook dat de dieren erg gelukkig zijn, omdat ze veel aandacht en voedsel krijgen. Zij worden volgens de kinderen verwend, krijgen nieuwe vrienden, spelen met elkaar en hebben het gezellig bij veel mensen en andere dieren. Ook is meerdere keren genoemd dat dieren zich veilig voelen, omdat er niet meer op ze wordt gejaagd. Echter een erg kleine groep kinderen vindt dit dierenmishandeling. Het zijn vooral opgestapelde gebeurtenissen die deze kinderen hebben meegemaakt waardoor ze op een gegeven moment stelden dat hier iets niet klopte.

Wat opvalt is dat van alle ondervraagde kinderen die wel graag naar evenementen of attracties gaan waar dieren mensen vermaken, bijna een kwart van deze kinderen wel van mening is dat deze dieren erg ongelukkig zijn. Toch bezoeken ze deze dieren nog wel graag. Als kinderen hier meer over geïnformeerd zouden zijn, zou dit misschien al veranderen.

Het hangt erg van de opvoeding van een kind af hoe hij of zij met het welzijn van dieren omgaat. Veel kinderen leren namelijk thuis hoe ze met dieren om moeten gaan. Op school leren ze hier niet veel over.

Kinderen moeten vertrouwd blijven met dieren zodat ze dit ook nog zijn als volwassenen. Dan zouden er een stuk minder dieren alleen maar dienen als vermaak voor mensen. Er zou dan enorm veel dierenleed verdwijnen dat onbewust door mensen wordt veroorzaakt

5. Wat kinderen leren over dieren

Door de uitkomsten van de enquête, die in het vorige hoofdstuk is besproken, is duidelijk geworden dat veel kinderen een verkeerd beeld hebben bij de wensen en behoeftes van dieren. In dit hoofdstuk gaan we daarom kijken wat kinderen leren betreffende de omgang met dieren en van wie zij dit leren. We gaan kijken of hier ook middelen of producten bij worden gebruikt. Ook gaan we in dit hoofdstuk kijken naar de interesses en de belevingswereld van kinderen. We gaan daarom een aantal interviews bespreken. Ook komen een aantal bevindingen uit observaties aan bod.

5.1 Lessen in het basisonderwijs over dieren

Marieke van der Meulen, basisschool leerkracht van groep 1 tot en met groep 8, is geïnterviewd op 19 september 2019. Volgens Van der Meulen leren kinderen op de basisschool erg weinig over dieren en de natuur. Het is een bijvak. Het hangt meestal ook af van de interesses van de leerkrachten. Als een leerkracht iets interessant vindt, bijvoorbeeld vogels, is het waarschijnlijker dat hij of zij hier eerder lessen over gaat geven dan over bijvoorbeeld insecten. Bij zulke lessen neemt de leerkracht de klas af en toe ook mee naar een locatie buiten de school wat met het onderwerp te maken heeft stelt Van der Meulen.

Egbert Schilstra, directeur CBS de Stapstien, bevestigt dit in een interview. Ook dit interview vond plaats op 19 september 2019. De Stapstien maakt gebruik van lespakketten van NME de Klyster. De lessen uit deze lespakketten vinden bijna altijd plaats in de natuur. Kinderen vinden het erg leuk om eropuit te gaan stelt Schilstra.

Uit de resultaten van het interview met Van der Meulen komt naar voren dat op basisscholen vaak geen informatie wordt gegeven over dierenwelzijn. Wel over de voedselketen en hoe men met bepaalde dieren om moet gaan bijvoorbeeld. Hier wordt echter niet echt diep op in gegaan. Vaker gaat het over de natuur en is het vrij algemeen. Ook is dit voor de oudere groepen bedoeld. De informatie komt meestal uit methodes die scholen aanschaffen. Voor de lagere groepen worden er meestal zelf projecten opgezet. Dit kan over planten of dieren gaan, maar meestal is het maar net wat de leerkrachten zelf bedenken stelt Marieke van der Meulen. Egbert Schilstra stelt dat het voor scholen ook lastig is om veel tijd te besteden aan vakken die niet verplicht zijn. Er zijn zoveel zaken die belangrijk zijn voor kinderen om te leren. Overal is gewoonweg niet genoeg tijd voor, stelt Schilstra.

De methodes die scholen gebruiken zijn meestal boeken. Alle leerkrachten van een school bestellen deze methodes met elkaar in overleg. Eerst krijgt de school een proefversie en als het bevalt wordt het aangeschaft. De hele school maakt hier dan gebruik van, want de methodes zijn opgedeeld in de verschillende schoolgroepen. Volgens Van der Meulen gebruiken veel scholen nog oude methodes.

Kleuters kijken op televisie ook programma's over de natuur. Bijvoorbeeld Koekeloere en SchoolTV. Soms hebben kleutergroepen een ontdektafel met bijvoorbeeld rupsen en vlinders. Deze bekijken ze dan met een loep stelt Van der Meulen.

Door te kijken naar de resultaten van het interview met Van der Meulen wordt duidelijk dat kinderen graag dingen zelf doen en ontdekken. Jonge kinderen (tot ± zes jaar) worden veel uit een prentenboek voorgelezen. Kinderen vanaf zes jaar kunnen deze boeken ook zelf lezen. Oudere kinderen (vanaf zes, zeven jaar) lezen meer leesboeken. Soms wel kinderatlassen of andere boeken waarbij illustraties de tekst verduidelijken.

Van der Meulen stelt dat kinderen gek zijn op dieren. Kinderen vragen vaak of leerkrachten huisdieren hebben. Hier willen ze dan ook graag foto's van zien en veel kinderen vragen vaak hoe het met de dieren gaat.

Op veel scholen krijgen kinderen niet te horen dat de wensen van dieren anders kunnen zijn dan kinderen vaak denken. Ze krijgen vaak een beeld van dieren wat niet helemaal klopt

stelt Schilstra. Van der Meulen bevestigt dit. Dieren met een hoge aibaarheidsfactor krijgen veel aandacht. Kinderen bezoeken deze dieren ook op bijvoorbeeld boerderijen. Deze boerderijen zijn echter wel allemaal aangepast aan kleine kinderen. Een reëel beeld krijgen kinderen hier dus niet van. De kinderen willen graag schattige dieren zien die ze kunnen aaien. Ze hebben zelf niet door dat dit niet de werkelijkheid is en dat ze in een omgeving verkeren die voor ze wordt aangepast stelt Van der Meulen.

Schilstra stelt in het interview van 19 september 2019 dat de Stapstien merkt dat kinderen vanaf tien jaar vaker hun eigen keuzes maken en steeds meer een eigen mening hebben over dierenwelzijn. Er zijn ook al een aantal kinderen die zich uitspreken tegen dierentuinen bijvoorbeeld. De meerderheid denkt hier niet zo diep over na, omdat het als iets vanzelfsprekends wordt gezien. Hier wordt vanuit de school ook niet veel aandacht aan besteed stelt Schilstra.

Uit de resultaten van het interview met Van der Meulen wordt duidelijk dat veel kinderen vaak over hun dieren praten. Het houdt ze erg bezig. Het is erg belangrijk dat kinderen op de juiste manier informatie tot zich krijgen. Het moet goed bij kinderen passen stelt Marieke van der Meulen. Als een leerkracht voorleest uit een boek denken kinderen vaak verder als het boek al uit is. Ze nemen het mee en passen het soms toe concludeert Van der Meulen.

5.2 De invloed van volwassenen, organisaties en de maatschappij

Er zijn verschillende middelen en organisaties die kinderen meer willen leren over het welzijn van dieren. Organisaties zoals; Wakkerdier, Dierenbescherming en Stem voor Dieren. Zo heeft Stem voor Dieren een lespakket ontwikkeld voor kinderen vanaf ± tien jaar.

Nancy de Heer, schrijfster en oprichter van dierenrechtenorganisatie Stem voor Dieren stelt in het interview (wat op 25 september 2019 plaats heeft gevonden) dat Stem voor Dieren alleen gericht is op kinderen. Hier is voor gekozen, omdat kinderen de toekomst zijn stelt De Heer. Kinderen zijn degenen die later de regels kunnen aanpassen. Als zij voldoende leren over hun medeverantwoordelijkheid voor het welzijn van dieren, kan de wereld van dieren veranderen. Veel volwassenen kijken weg als het om het dierenleed in de veehouderijen gaat bijvoorbeeld. Volgens Nancy de Heer komt dit omdat zij hun vlees, waar ze zo aan gewend zijn, niet kwijt willen.

Kinderen leren en kopiëren het gedrag van hun ouders. Dus ook wat volgens ouders goed is en wat slecht is stelt Nancy de Heer in het interview. Het gedrag van een kind kan hierin wel veranderen als hij/zij ouder wordt.

De grootste reden waarom kinderen vaak niet stil staan bij het lijden van dieren heeft niks met hun interesses of belevingswereld te maken. Dit heeft vooral te maken met hoe volwassenen en de overheid hiermee omgaan. Dit zijn allemaal slechte voorbeelden voor kinderen. Denk maar aan de vee-industrie, slachterijen en hoe weinig straf mensen krijgen als er bijvoorbeeld een hond in het bos wordt achtergelaten, vastgebonden aan een boom stelt De Heer.

Het lespakket wat Nancy de Heer heeft gecreëerd voor basisscholen werkt goed. De kinderen die er al gebruik van hebben gemaakt reageerden hier erg positief op. Het is kindvriendelijk en toegankelijk. Het is echter wel erg lastig om scholen zover te krijgen dat ze lespakketten gaan gebruiken. Scholen zijn volgens De Heer stugge instanties. Vaak gebruiken basisscholen het argument dat ze hier geen tijd voor hebben. De Heer heeft verschillende kinderboeken geschreven over dierenwelzijn. Ook zitten er boeken in het lespakket van Stem voor Dieren. Er is bewust niet voor een digitaal middel gekozen. Digitale spellen en lessen ontnemen kinderen een deel van hun eigen inzet, fantasie en innerlijke beleving stelt De Heer. Daarnaast geeft het lezen van een boek veel rust. Hierbij verdwijnt de lezer in een andere wereld en kan hij of zij zijn fantasie laten gaan.

Volgens Nancy de Heer is school de beste plek voor kinderen om nieuwe zaken te leren over het onderwerp. Kinderen nemen het beter op omdat het klassikaal behandeld wordt en een docent er vragen over stelt en hen bij de hand neemt. Klassikaal blijft het beter hangen, ook bij volwassenen. Daarom wil De Heer dierenwelzijn ook zo graag in het schoolsysteem.

Een prentenboek is een erg goed middel om jonge kinderen meer te informeren stelt De Heer. Kinderen kunnen niet vroeg genoeg beginnen om hier over te leren.

Mensen zijn degenen die dieren van hun oorspronkelijke plaats hebben geduwd en ze in huis, de dierentuin en in stallen hebben gehaald. Daarom moeten mensen ook verantwoordelijker omgaan met dieren concludeert De Heer.

5.3 Belevingswereld en interesses van kinderen

Op 19 september 2019 is basisschool de Stapstien bezocht. Wat hier opviel was dat wanneer kinderen iets voor zichzelf mochten doen, ze vaak gingen tekenen of lezen.

Tijdens het bezoek aan de kinderopvang in Kollumerzwaag op 22 september 2019 werd duidelijk dat veel kinderen (van vier tot zes jaar) erg enthousiast waren over prentenboeken. Ze wilden graag voorgelezen worden uit hun favoriete boeken. Dit waren vooral dierenboeken. Kinderen vanaf ongeveer vier jaar vonden prentenboeken waarin ook puzzels of opdrachten zaten erg interessant. Voor de jongere kinderen was dit vaak nog wat te moeilijk.

Wat opviel was dat meerdere kinderen van vier jaar of ouder al best ingewikkelde woorden gebruikten zoals 'concentreren' en 'ontwikkeling'. De kinderen begrepen veel en vonden zichzelf voor een aantal zaken zelfs al te oud. Bijvoorbeeld het kleuren van een kleurplaat.

Marieke van der Meulen, leerkracht basisschool stelt in het interview wat is gehouden op 19 september 2019 dat kinderen vaak veel intelligenter zijn dan volwassenen denken. Nancy de Heer bevestigt dit in het interview wat plaats vond op 25 september 2019. Kinderen hebben niet zulke 'tere zieltjes' als volwassenen vaak denken. Ze staan best stevig in hun schoenen, zijn realistisch en leergierig.

Van der Meulen stelt dat men met kinderen van vier jaar best een gesprek kan voeren over voedsel, hoe dieren leven en wat de eigenschappen van verschillende diersoorten zijn. Egbert Schilstra, directeur van een basisschool, bevestigt dit. Kinderen van die leeftijd begrijpen dit goed. In een (prenten/kinder)boek kan het bijvoorbeeld aan bod komen waarbij illustraties de tekst versterken. Wat kinderen (van vier tot twaalf jaar) verder aanspreekt qua middelen zijn games en apps, maar ook zeker nog boeken en tijdschriften. Kinderen lezen erg veel op school stelt Schilstra in het interview van 19 september 2019. Spelletjes en puzzels vinden kinderen ook interessant. Prentenboeken zijn erg populair stelt Schilstra. Jonge kinderen worden voorgelezen en iets oudere kinderen lezen deze zelf. Kinderen tot ongeveer zeven, acht jaar kunnen dit leuk vinden concludeert Schilstra.

Marieke van der Meulen stelt het volgende. Doordat veel scholen nog steeds oude methodes gebruiken voor bijvakken (zoals natuur en dierenwelzijn) vinden steeds meer kinderen deze lessen saai worden. Veel scholen zijn toe aan vernieuwing. Tegenwoordig wordt er op scholen ook steeds meer van kinderen verwacht concludeert Van der Meulen.

Uit de resultaten van het interview met Nancy de Heer (25 september 2019) blijkt dat De Heer zich vanaf haar elfde al inzette voor dierenrechten. Hierdoor werd ze gepest door andere kinderen. Zij snapt het nut hier niet van stelt Nancy de Heer. Tegenwoordig gaat dit anders. Dit komt door de publiciteit die aan de rechten voor dieren wordt gegeven. Ook worden kinderen tegenwoordig veel meer bewust gemaakt van volwassen zaken stelt De Heer. Vroeger werden kinderen overal meer buiten gehouden.

Volgens Nancy de Heer gebeurt er wat met kinderen als ze les krijgen over het welzijn van dieren. Ditzelfde geldt bijvoorbeeld ook voor lessen die gaan over het milieu. Kinderen leren graag en zijn nieuwsgierig. Veel kinderen die les krijgen in het onderwerp willen er graag meer over weten. Ook over dierenmishandeling. Waarom mensen dieren mishandelen en waarom ze geen hogere straf krijgen bijvoorbeeld stelt De Heer.

Wanneer iemand besluit om meer om het leed van dieren en de natuur te denken kan zijn hele leven veranderen. Zo wordt iemand bewuster en gaat de wereld er anders uitzien concludeert De Heer.

5.4 Conclusie

Wat kinderen leren over dieren en de natuur op de basisschool komt vooral uit methodes (boeken) en is vrij algemeen. Deze methodes zijn vaak verouderd. Ook geven leerkrachten kinderen vaak informatie over onderwerpen die de leerkrachten zelf interessant vinden. Kinderen willen graag zelf nieuwe dingen ontdekken. Ze houden erg van dieren en willen hier graag zaken over leren.

Op veel scholen krijgen kinderen niet te horen dat de wensen van dieren anders kunnen zijn dan kinderen vaak denken. Ze krijgen vaak een beeld van dieren wat niet helemaal klopt. Dieren met een hoge aaibaarheidsfactor krijgen veel aandacht. Een reëel beeld krijgen kinderen niet van dieren.

Er zijn verschillende middelen en organisaties die kinderen meer willen leren over het welzijn van dieren. Voor basisscholen zijn er een aantal lespakketten voor een aantal leeftijdsgroepen gecreëerd. Het is voor organisaties echter wel erg lastig om scholen zover te krijgen dat ze deze lespakketten gaan gebruiken. Vaak hebben basisscholen hier geen tijd voor.

De grootste reden dat kinderen vaak niet stil staan bij het lijden van dieren heeft niks met hun interesses of belevingswereld te maken. Dit heeft vooral te maken met hoe volwassenen en de overheid hiermee omgaan. Kinderen zijn vaak veel intelligenter dan volwassenen denken. Ze staan best stevig in hun schoenen, zijn realistisch en leergierig.

Kinderen zijn degenen die in de toekomst de regels kunnen aanpassen. Als zij voldoende leren over hun medeverantwoordelijkheid voor het welzijn van dieren, kan de wereld van dieren veranderen.

6. Conclusie

Kinderen houden erg veel van dieren. Ze communiceren op een bijzondere manier met elkaar. Ook hebben kinderen die een huisdier hebben vaak meer zelfvertrouwen. Hun taalvaardigheden ontwikkelen zich sneller en deze kinderen tonen meer empathie.

Dierentuinen, dolfinariums, circussen of andere plekken waar dieren zorgen voor entertainment zijn erg populair bij kinderen. Veel kinderen denken dat de dieren het hier goed hebben.

Door het vermaak van de mens is er erg veel dierenleed ontstaan. Vaak houden mensen niet rekening met de normen en waarden van dieren. Dit gebeurt echter vaak onbewust. Dit kan komen door gewoonte, gebrek aan kennis, maar ook omdat bepaalde zaken door de maatschappij of door tradities als iets vanzelfsprekends worden neergezet. Hierdoor komt er geen eind aan dit dierenleed, omdat kinderen precies hetzelfde meekrijgen van volwassenen. Wanneer een kind insecten vangt of naar de dierentuin gaat bijvoorbeeld. Aan het kind wordt vaak niet uitgelegd wat voor gevolgen het menselijke gedrag heeft voor de dieren en de natuur. Er wordt niet altijd stil gestaan bij het welzijn van dieren en hoe belangrijk dieren zijn op de wereld.

Wat kinderen leren over dieren en de natuur op de basisschool komt vooral uit methodes (boeken) en is vrij algemeen. Op veel scholen krijgen kinderen niet te horen dat de wensen van dieren anders kunnen zijn dan kinderen vaak denken. Ze krijgen vaak een beeld van dieren wat niet helemaal klopt. Dieren met een hoge aibaarheidsfactor krijgen veel aandacht. Een reëel beeld krijgen kinderen niet van dieren.

Er zijn verschillende middelen en organisaties die kinderen meer willen leren over het welzijn van dieren. Voor basisscholen zijn er een aantal lespakketten voor een aantal leeftijdsgroepen gecreëerd. Het is voor organisaties echter wel erg lastig om scholen zover te krijgen dat ze deze lespakketten gaan gebruiken. Vaak hebben basisscholen hier geen tijd voor.

Het hangt erg van de opvoeding van een kind af hoe hij of zij met het welzijn van dieren omgaat. Veel kinderen leren namelijk thuis hoe ze met dieren om moeten gaan.

De grootste reden dat kinderen vaak niet stil staan bij het lijden van dieren heeft niks met hun interesses of belevingswereld te maken. Dit heeft vooral te maken met hoe volwassenen en de overheid hiermee omgaan. Kinderen zijn vaak veel intelligenter dan volwassenen denken. Ze staan best stevig in hun schoenen, zijn realistisch en leergierig.

Kinderen zijn degenen die in de toekomst de regels kunnen aanpassen. Als zij voldoende leren over hun medeverantwoordelijkheid voor het welzijn van dieren, kan de wereld van dieren veranderen.

6.1 Discussie

Dit onderzoek is gebaseerd op bronnen uit de westerse wereld. Wanneer er bronnen worden gebruikt uit andere werelddelen kunnen er ook andere uitkomsten ontstaan. Ook zijn er alleen gesprekken gevoerd met kinderen uit Noord-Nederland. Kinderen uit de Randstad kunnen misschien anders denken over het probleem.

Doordat het lastig was om veel interviews te regelen met kinderen zijn er veel enquêtes ingevuld door kinderen. Wanneer er wel meer interviews worden gehouden kunnen de antwoorden meer aangevuld worden.

Daarnaast is dit onderzoek gebonden aan de tijd van nu. Wanneer dit onderzoek over tien jaar wordt opgepakt zullen er misschien andere vragen en antwoorden naar boven komen.

Tot slot wordt dit onderzoeksverslag geschreven door een hbo-student. Een uitgebreider onderzoek door een expert zou tot nieuwe bevindingen kunnen leiden.

6.2 Aanbeveling

Om er voor te zorgen dat kinderen beter omgaan met dieren die mensen moeten vermaken moeten zij hierover geïnformeerd worden. In dit onderzoeksverslag is duidelijk geworden dat kinderen erg veel van dieren houden en tegen dierenmishandeling zijn. Daarom is het logisch dat wanneer kinderen weten dat er ook dierenleed ontstaat doordat dieren hen vermaken zij hierover na gaan denken. Dit kan leiden tot gedragsverandering. Dan kan er veel onnodig dierenleed verdwijnen.

Om verder te gaan met het onderzoek kan er nog gekeken worden naar hoe kinderen in andere delen van Nederland omgaan met dieren die mensen moeten vermaken. Ook kan onderzocht worden of kinderen in landen waar dierentuinen verboden zijn ook anders omgaan met andere dieren die zorgen voor vermaak.

7. Nawoord

Het schrijven van dit onderzoeksverslag vond ik erg interessant. Zelf wist ik al een aantal zaken van het onderwerp af, maar toch zijn er ook zaken naar voren gekomen waar ik niks van af wist. Over een aantal zaken was ik ook erg geschokt. Ik had bijvoorbeeld niet gedacht dat kinderen zo weinig af weten van dieren die mensen moeten vermaken.

Naar mijn mening is het nu erg belangrijk dat mensen bewuster omgaan met dieren die mensen moeten vermaken. Kinderen moeten hier meer informatie over krijgen. Zo kan er veel dierenleed verdwijnen.

8. Bronnenlijst

Interviews

Marieke van der Meulen

Leerkracht op verschillende basisscholen van groep 1 tot en met groep 8
19 september 2019

Egbert Schilstra

Directeur CBS de Stapstien
19 september 2019

Nancy de Heer

Schrijfster en oprichter van dierenrechtenorganisatie Stem voor Dieren
21 september 2019 en 25 september 2019

Enquêtes

Er zijn 141 enquêtes afgenomen met kinderen in de leeftijd van 7 tot 12 jaar. De enquêtes zijn afgenomen op basisschool de Stapstien en basisschool de Lichtbron.

Boeken

De Heer, N. (2017). Handboek dierenwelzijn, feiten boven tafel. Soesterberg: Uitgeverij Aspekt.

Internet

Animalrights. (z.d.). Vissen. Geraadpleegd op 11 september 2019, van <https://www.animalrights.nl/stop-de-slacht/vissen>

Animals Today. (2017, 26 juni). *Dierentuinen, een dilemma (deel 4)*. Geraadpleegd op 14 september 2019, van <https://www.animalstoday.nl/dierentuinen-een-dilemma-deel-4/>

Animals Today. (2019). *Dierentuinen artikelen*. Geraadpleegd op 14 september 2019, van <https://www.animalstoday.nl/?s=dierentuin>

Dierenbescherming. (2019). *De Dierenbescherming beschermt*. Geraadpleegd op 11 september 2019, van <https://www.dierenbescherming.nl/>

Dierenbescherming. (z.d.). Waar blijven de kriebelbeestjes? - Dierenbescherming.nl. Geraadpleegd op 11 september 2019, van <https://www.dierenbescherming.nl/wat-wij-doen/actueel/nieuws/nieuws-overzicht/waar-blijven-de-kriebelbeestjes>

Dierenwelzijnsweb. (z.d.). *Definitie*. Geraadpleegd op 10 september 2019, van <https://www.dierenwelzijnsweb.nl/nl/dierenwelzijnsweb/dierenwelzijn/Definitie.htm>

Dierenwelzijnsweb. (z.d.). *Vijf vrijheden*. Geraadpleegd op 10 september 2019, van <https://www.dierenwelzijnsweb.nl/nl/dierenwelzijnsweb/dierenwelzijn/vijf-vrijheden.htm>

Driessen, C. (2016, 31 juli). Een leeuwenjacht kun je ook in Nederland boeken. Geraadpleegd op 11 september 2019, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2015/07/31/een-leeuwenjacht-kun-je-ook-innederland-boeken-a1495523>

Een dier een vriend. (2018, 9 januari). *Dieren in het Wild: Jacht en Stroperij*. Geraadpleegd op 11 september 2019, van <https://www.edev.nl/dieren-in-het-wild/jacht-en-stroperij/>

Een dier een vriend. (z.d.). *Dieren in het Wild: Hengelen*. Geraadpleegd op 11 september 2019, van <https://www.edev.nl/dieren-in-het-wild/hengelen/>

Hellemans, P. (2019, 12 maart). *Piet Hellemans | Dierenarts & Veterinair Consultant*. Geraadpleegd op 14 september 2019, van <https://www.piethellemans.nl/>

House of Animals. (z.d.). *House of Animals*. Geraadpleegd op 12 september 2019, van <https://houseofanimals.nl/ons-verhaal/>

Keulemans, M. (2017, 18 oktober). *Reden tot zorg: dramatische afname aantal insecten*. Geraadpleegd op 12 september 2019, van <https://www.volkskrant.nl/wetenschap/reden-tot-zorg-dramatische-afname-aantal-insecten~ba5a3667/>

Nederlands Jeugdinstituut . (z.d.). *Nieuws van het NJi*. Geraadpleegd op 12 september 2019, van <https://www.nji.nl/nl/Actueel/Nieuws-van-het-NJi>

NPO Focus. (z.d.). *Zijn dierentuinen dierenmishandeling?* Geraadpleegd op 11 september 2019, van <https://npofocus.nl/artikel/7522/zijn-dierentuinen-dierenmishandeling>

Partij voor de Dieren. (z.d.). *Jacht*. Geraadpleegd op 12 september 2019, van <https://www.partijvoordedieren.nl/standpunten/jacht>

Partij voor de Dieren. (2019a). *Partij voor de Dieren*. Geraadpleegd op 13 september 2019, van <https://www.partijvoordedieren.nl/standpunten>

Partij voor de Dieren. (2019b). *Voorlichting verzorging gezelschapsdieren - Partij voor de Dieren*. Geraadpleegd op 16 september 2019, van <https://www.partijvoordedieren.nl/standpunten/verzorging-gezelschapsdieren>

Plastic Soup Foundation. (2018, 6 april). *Plastic soep is funest voor dieren*. Geraadpleegd op 16 september 2019, van <https://www.plasticsoupfoundation.org/dossiers/dierenleed/>

Plastic Soup Foundation. (2019, 7 januari). *Microbeads en microplastics - plastics in cosmetica*. Geraadpleegd op 16 september 2019, van <https://www.plasticsoupfoundation.org/dossiers/microbeads-microplastics/>

Stoop, B. (z.d.-a). *Respect, vrijheid en ware liefde*. Geraadpleegd op 9 september 2019, van <http://animalfreedom.org/paginas/opinie/respect.html>

Stoop, B. (z.d.-b). *Te dom om te voelen? Het raadselachtige gevoelsleven van dieren*. Geraadpleegd op 9 september 2019, van <http://animalfreedom.org/paginas/column/emoties.html>

Stoop, B. (2017). *Kinderen en hun beeld van dieren*. Geraadpleegd op 9 september 2019, van <http://animalfreedom.org/paginas/opinie/kinderbeeld.html>

Traa, M. (2014, 25 mei). *10 dingen die je nog niet wist over dierenbeulen*. Geraadpleegd op 11 september 2019, van <https://www.quest.nl/natuur/dieren/a25601405/10-dingen-over-dierenbeulen/>

Trimbos. (2019, 3 oktober). *Kennisgebieden*. Geraadpleegd op 13 september 2019, van <https://www.trimbos.nl/kennis>

Van den Berg, F. (2017). *Leren van dieren*. Geraadpleegd van <https://stichtinggroenepedagogiek.nl/wp-content/uploads/2017/07/2017-7-8-18-Leren-van-dieren.pdf>

Van der Laan, I. (2017). Hoe meet je dierenwelzijn. -. Geraadpleegd van <http://edepot.wur.nl/181648>

Wageningen University and Research. (z.d.). Plastic afval en het dierenleven op zee. Geraadpleegd op 11 september 2019, van <https://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Plastic-afval-inzee.htm>

Wereld Natuur Fonds. (z.d.). *Bijvangst*. Geraadpleegd op 14 september 2019, van <https://wwf.be/nl/uitdagingen/bijvangst/>

Wereld Natuur Fonds. (z.d.). Plastic soep. Geraadpleegd op 11 september 2019, van https://www.wnf.nl/wat-wnf-doet/themas/plastic-soep.htm?gclid=Cj0KCQjwj9LkBRDnARIsAGQhUdPf9zRb2P1sem5tO-wPsFZm54GUHtxeRIJ-tM-1_UB_BHFCIdWH44aApwYEALw_wcB

World Animal Protection. (2016, 2 maart). *Het leven van een dolfijn in gevangenschap*. Geraadpleegd op 11 september 2019, van <https://www.worldanimalprotection.nl/actueel/het-leven-van-een-dolfijn-gevangenschap>

World Animal Protection. (2019). *'s Werelds wreedste attracties*. Geraadpleegd op 11 september 2019, van <https://www.worldanimalprotection.nl/wreedste-attracties>